

НАСТАВА

УДК 811.163.41'373.22:59

371.3::811.163.41'373

https://doi.org/10.18485/kij.2018.65.1_2.8

СЛОБОДАН Б. НОВОКМЕТ*

Институт за српски језик САНУ

Београд

Оригинални научни рад

Примљен: 28. 03. 2018.

Прихваћен: 26. 05. 2018.

НАЗИВИ ЖИВОТИЊА У НАСТАВИ ЛЕКСИКОЛОГИЈЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Предмет овог рада је предлог активне имплементације назива животиња у наставну праксу из области лексикологије српског језика у основним и средњим школама, пре свега у настави синонимије, антонимије, хипонимије, хомонимије, полисемије и фразеологије, са циљем да се новим примерима ученици заинтересују за самосталан и истраживачки рад, те да се прошири њихово познавање лексичких потенцијала српског језика и употреба речника српског језика у настави.

Кључне речи: зооним, лексикологија, настава лексикологије, речници српског језика.

---

*slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије. Рад је заснован на радионици која је одржана 8. фебруара 2018. године на 59. Републичком зимском семинару за наставнике и професоре српског језика и књижевности, на Филолошком факултету у Београду.

1. Уводна разматрања

1.1. Предмет нашег рада јесте предлог активне имплементације назива животиња у обраду различитих наставних јединица из лексикологије српског језика. Циљ рада јесте да се на креативан и иновативан начин ученицима елаборирају различите лексиколошке теме (које се могу повезивати и са часовима морфологије, творбе речи, фонетике, књижевности и сл.) уз помоћ богате лексичке базе животињских назива (зоолошких лексема, тзв. зоонима). То би подстакло развијање и неговање њиховог стваралачког и истраживачког духа у процесу учења, проширило познавање лексичког потенцијала српског језика, створило компетенције за шири избор и поузданију употребу речи и упознало ученике са могућностима активног коришћења речника српског језика.

1.2. Називи животиња представљају изузетно богат фонд лексема које се могу посматрати и као део терминологије и као део општег лексичког фонда. С обзиром на то да је обрада лексиколошких наставних јединица заступљена готово у свим фазама основног и средњошколског образовања,¹ сматрамо да је важно наћи нове, креативне и занимљиве начине да се ове наставне јединице приближе ученицима, који би кроз различита вежбања учили да самостално препознају и доводе у везу различите међулексичке односе и процесе, развијајући притом осећај за лексичко богатство српског језика. С тим у вези, употреба оваквих примера у настави упућује на непосредну употребу речника српског језика, с обзиром на то да подстиче ученике на самосталан истраживачки рад, као што је испоређивање различитих примера и истраживање њиховог семантичког потенцијала.

2. Термин *зооним* у настави лексикологије и антропоними мотивисани зоонимима

2.1. На једном од часова чија би тема била терминологија као систем стручних назива у неком подручју или пољу деловања (наука, уметност и сл.), односно као грана лингвистике која се бави проучавањем стручних назива или термина, треба утврдити значење термина зооним, односно успоставити разлику између две сфере употребе овог термина. У *Великом речнику страних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке (2007: 479) *зооним* се дефинише као 'именица која означава неку животињу' уз квалификатив 'лингв.', који га сврстава у домен лингвистичких наука. М. Шћепановић, међутим, термин зооним, у који убраја имена домаћих животиња као што је нпр. *Дорат* (Шћепановић 1997: 68), смешта у антропономастичке категорије. С једне стране, зооним се мора третирати као

¹ Од петог разреда основне школе по наставном плану и програму инсистира се на лексичким и семантичким вежбама, док су за други и трећи разред средње школе у настави конкретно заступљени и предвиђени за обраду семантички и формални односи међу лексемама: синонимија, антонимија, полисемија и хомонимија, метафоричка и метонимијска значења.

део ономастике, где се односи на свако властито име животиње (као што су нпр. *Шарац, Јаблан, Дорат, Жујка, Шаренка, Белка* и сл.), те спада у исту групу којој припадају и термини као што су топоним (називи места), хидроним (називи водених површина), антропоним (називи људи) и сл., а с друге стране, због шире прихваћености и учесталости у лексикологији све чешће се употребљава и као назив животињске врсте или појединачног представника врсте (нпр. *пас, мачка, коњ, лав* и сл.). Заправо, име припада онимском лексичком нивоу, а назив апелативним (заједничким) именицама, тј. нивоу опште лексике.² На таквом часу ученицима се може скренути пажња и на то како се ове две различите реализације зоонима могу препознати у речницима српског језика. Зооним као назив животињске врсте обележава се у речнику квалификатором *зоол.* (зоологија), док је властитим именима животиња својствена лексикографска дефиниција 'назив и име (домаћим) животињама'.

2.2. Актуализовање питања значења термина зооним може бити тема за час на коме би се наставници бавили личним именима која се могу довести у везу са називима животиња, нпр. ученицима се могу дати две врсте задатака: (1) у млађим разредима од ученика се може тражити да наброје што више властитих имена животиња познатих из (домаће и стране) књижевности, филма и сл. (очекивали бисмо, пре свега, одговоре: *Шарац, Дамјанов Зеленко, Јаблан, Змија млада дожења, Аска, Јазо* (Јазавац пред судом), *Динго* (пас Андреаса Сама), *Пегаз*, али и: *Леси, Бели очњак, Бела грива, Рин Тин Тин, Снупи, Симба, Чита, Маза и Луња, Флипер, Лајка, Тото, Бејб, Гарфилд*, јунаци *Књиге о џунгли* и сл.); (2) у старијим разредима ученицима се може задати да наброје и образложе мотивацију настанка што више антропонима (дакле властитих имена, презимена и надимака) који су пореклом називи животиња или њихови деривати (очекивали бисмо одговоре као што су: имена *Вук, Лабуд, Лав, Јеленко, Паун, Пауна, Јеленка, Кошута*, презимена *Зеџ, Курјак*, надимци *Мачак, Соко, Међедовић*). Овај задатак може се комбиновати са појединим наставним јединицама из српске књижевности – задатак ученика може бити да наброје књижевне јунаке који носе име мотивисано називом животиње, нпр. *Вук Исакович* (Сеобе), дечак *Вујо* (Кроз Мећаву), *Лазар Мачак* и *Луња* (Орлови рано лете), *Вукашин Катић* (Корени) и сл. Такође, један од задатака у старијим разредима, у коме се могу комбиновати семантички и творбени захтеви, могао би да буде осмишљавање што више имена са мотивном основом *вук*, као што су: *Вука, Вујадин, Вукаило, Вукаћ, Вујац, Вукач, Вујаш, Вукашин, Вукела, Вучетина, Вуја, Вукиша, Вујиша, Вукица, Вујко, Вуле, Вукојло, Вукоња, Вукоша, Вукана, Вукомила, Вујадника* (Штасни 2014: 250) итд., где би се од ученика тражило и да образложе њихов творбени модел и творбени начин (нпр. творбена основа *вук* + суф. *-аш, -ач* и сл.). Од ученика бисмо очекивали да објасне како већина оваквих властитих имена настаје према уоченим сличности-

² Није необично да се у српској лингвистици одређени термин користи двозначно, нпр. *полисемија* је исто што и вишезначност, али је у лексикологији то и обједињени назив за три значајна механизма за настанак секундарних значења – за метафору, метонимију и синегдоху (Драгићевић 2003: 222).

ма између људи и животиња.³ Даље, ученици би посебно могли да тумаче мотивацију имена *Вук*, које укључује веровање да се име поистовећује са особинама онога ко име првобитно носи, па је поседовање тог имена значило и отпорност према болестима и злим утицајима (што је у вези са магијском улогом вука као заштитника и тотема) и израз тежње родитеља да именовањем утичу на особине и животну судбину детета. Ова тема може се инкорпорирати и у наставну јединицу о животу, раду и стваралаштву Вука Стефановића Караџића. Задачи овог типа подстакли би ученике да повезују српски лексички и ономастички систем са знањима стеченим из других области лексикологије и морфологије (пре свега творбе речи), али и културе и књижевности, те би инспирисали ученике да истраже одређене теме из српске митологије, фолклора и историје.

3. Називи животиња у настави парадигматских лексичких односа

3.1. Од парадигматских лексичких односа у настави српског језика у основним и средњим школама посебна пажња посвећује се садржинским односима (као што су синонимија, антонимија и хипонимија) и садржинско-формалним односима (као што је хомонимија). Одређени примери из фонда зоолошких лексема могу послужити да се парадигматски лексички односи илустративније представе ученицима, чиме би се уобичајени примери који се користе за њихову наставну обраду обогатили и приближили дискурсу који је ученицима познат и пријемљив.

3.2. Лексичка синонимија се обично дефинише као однос између две лексеми различитог облика, а истог или блиског значења. У зависности од потребе за типом информације која се жели пренети и селекције оних значењских нијанси које се желе истаћи појединим примерима који се налазе у односу синонимије, обично се у настави користе примери као што су: *домовина* : *отаџбина*, *брз* : *хитар*, *кућа* : *дом*, *компјутер* : *рачунар* и сл. Један од најважнијих аспеката наставне јединице која се бави синонимијом јесте објаснити ученицима да нису сви формални синоними заменљиви и равноправно употребљиви у свим комуникативним ситуацијама, као и да постоји врло мало апсолутних синонима. Тако, примерима из зоонимског фонда могу да се илуструју семантичко-стилски синоними, односно синоними различите употребне вредности, нпр. у низу *пас*, *псето*, *кер*, *јукац*, *јукела*, *куца* све лексеми се односе на исти денотат, али им је функционално-стилска вредност различита (*пас* има неутралну, *псето* и *јукела* имају повишену експресивну вредност, која је карактеристична за разговорни стил, док *куца* поседује емотивно-афективну ноту и сл.). Слично је и са релатив-

³ „У антропониме мотивисане зоонимима из мотивног семантичког садржаја преноси се семантичка компонента са значењем особине животиње (компоненте које се односе на физички изглед животиње и њену ћуд), али и оне особине за које верујемо да их одређена животиња поседује” (Штасни 2014: 250).

ним синонимским низом *коњ*, *кљусе*, *пастув*, *рага* (док је *коњ* неутрална лексема, остале три носе са собом додатну дистинктивну семантичку информацију – *рага* и *кљусе* да се ради о мршавом, ситном, изнемоглом коњу, а *пастув* да се ради о приплодном, моћном младом коњу).

3.3. Антоними се обично дефинишу као речи супротног значења, а као типични антоними у настави се наводе примери *дубок* – *плитак*, *бело* – *црно*, *горе* – *доле*, *висок* – *низак*, *леп* – *ружан*, или они парови код којих значење једне лексеме потпуно негира значење друге, као у пару *љубав* – *мржња* итд. Међутим, настава антонимије може се продубити и темом о тзв. правим и неправим антонимима. Увођењем у ову наставну јединицу и нетипичних примера, као што су они из зоолошког фонда, могу се успоставити јасне границе између правих и тзв. контекстуалних антонима. Р. Драгићевић (2010: 270) поставља питање зашто парове *дубок* и *плитак* схватамо као недвосмислене антониме, а парове као што су *ваика* и *медвед* доживљавамо као антониме тек када се нађу у одговарајућем контексту – у овом случају у изреци *бјежао од ваике пак пао међеду у шаке* (када избегавајући мање зло упаднемо у велико). Разлог за то је што се придеви *дубок* и *плитак* супротстављају независно од контекста и што се у односу супротности налазе њихова основна значења, док се антонимност другог пара активира само у одређеном контексту (у изреци), у коме се у први план истиче и међусобно доводи у везу тек једна од компонената њихове семске структуре – величина. На исти начин се у антонимском односу условљеном контекстом употребе могу наћи и следећи зооними: *лисица* и *вук* – *гонио лисицу* (*зеца*) *на истерао вука* (када неко у жељи да уклони мање зло изазове још веће), *коњ* и *магарац* – *пасти с коња на магараца* (пасти с бољег на горе, с бољег положаја на гори), *комарац* и *магарац* – *правити од комарца магараца* (преувеличавати нешто),⁴ *мачка* и *миш* – *где мачке нема мишеви коло воде* (кад нема надзора, настаје хаос) и сл. Од ученика се, као вид лексичке вежбе, може управо тражити да у вези са задатим антонимима (као што су *лисица* и *вук*) идентификују контекст у којем би се остварио њихов антонимски однос (треба да препознају фразеолошку јединицу: *гонио лисицу на истерао вука*) или да установе по којим критеријумима се наведени зооними супротстављају у датим фразеолошким јединицама (нпр. у првом и трећем примеру у питању је величина, док је у другом примеру посредни колективна експресија српског народа по којој се *коњ* види као племенита и узвишена животиња, а *магарац* као животиња ниског порекла, а самим тим и мање вредна животиња). Такође, осим типичне антонимије у којој су супротстављена основна, примарна значења лексема, могућа је супротстављеност само секундарних значења двеју лексема. На тај начин се у антонимском односу могу наћи лексеме *вук* и *овца* – када под *вуком* подразумевамо искусну, опасну, прекаљену особу, а под *овцом* наивну, безазлену особу (Драгићевић 2010: 268). С тим у вези, задатак ученика може бити да објасне које су то особине *вука*,

⁴Варијантност ове фразеолошке јединице дозвољава нам да у истом значењу користимо и примере *мува* и *слон* (*правити од муве слона*) или *бува* и *медвед* (*правити од буве медведа*).

односно *овце* условиле развијање датих секундарних значења. Неопходно је да дођу до закључка да се у колективној експресији српског народа вук види као крволочна, немилосрдна животиња, а овца као блага, питома и наивна.⁵ Поред наведеног, зооними се могу искористити и за представљање тзв. прагматичких антонима, односно оних лексема које се само наизглед супротстављају и чија се супротстављеност базира на представама, асоцијацијама или традиционалним уверењима говорника (Исто, 271). Из наше грађе однос прагматичке антонимије може илустровати пар *пас* и *мачка* (оснажен изразима као што су: *они су као пас и мачка*; *време је такво да пас и мачка заједно спавају* и сл.). Један тип антонимије развија се међу секундарним значењима истих зоонима када се односе на човека, па се тако *вук* може односити на јунака, храброг и неустрашивог борца, али и на суровог, крвожедног човека, а *овца* може означавати кротку, мирну особу, али и наивну и глупу. Оваква појава супротстављених значења унутар значењске структуре једне лексеме назива се енантioseмија или конкретно – у случају зоонима – именичка енантioseмија.

3.4. Зоолошке лексеме могу бити и врло прагматичне при илустровању хипонимије као инклузивног односа између надређеног и подређеног појма (хиперонима и хипонима), који нам омогућава да различите појмове категоризујемо и класификујемо. У *Лексикологији српског језика* Р. Драгићевић (2010: 291) реализација хипонимије представља се управо зоолошким лексемама, због тога што се класификација животињског света врши према одређеним таксономијама, дакле поделом на класе, редове, фамилије, родове и врсте: *животиња* – домаћа и дивља; *домаћа* – пас и мачка; *пас* – расни и мешанац; *расни* – теријер и сетер⁶ итд.

3.5. С тим у вези, ученицима се могу задати вежбе које би укључивале одређивање хипонима (у кохипонимском односу) у оквиру опште класе, нпр. дивљих животиња, водоземаца, инсеката и сл., или се од њих може тражити да одреде хипероним зоонима *коњ*, *кобила*, *крава*, *свиња* (одговор би био *домаћа животиња* или *сисар*). Овакви задаци могу се осмишљавати са различитим варијацијама – на пример, можемо задати ученицима да одреде шири хипероним појмова у скупу: *рода*, *ласта*, *галеб* (очекивани одговор био би *птице*). Међутим, ако бисмо поред овог скупа задали и следећи – *ној*, *емо*, *киви*, и тражили да се овим скуповима појмова одреди ужи хипероним, одговор би могао да буде *птице летачице* и *птице тркачице*.⁷ Варијације ових задатака су многобројне и помогле би ученицима да, пре свега, уочавају и идентификују везе између раз-

⁵ За овај тип антонимије такође је потребан контекст у којем би се реализовала секундарна, метафоричка значења именица *вук* и *овца*, заснована на семама колективне експресије, у којима *вук* и *овца* означавају људска бића. На пример: *Нити је Петар био вук, а ни Марко баш није био овца*. И овај тип антонимије спада у неправу антонимију или квазиантонимију (Драгићевић 2010: 268).

⁶ Тако, на пример, Џ. Саид започиње излагање о хипонимији констатацијом да хипоним укључује значење општије речи и за то наводи пример лексема *пас* и *мачка*, који су хипоними лексеме *животиња* (Драгићевић 2010: 294).

⁷ Појмови у једном скупу представљали би кохипониме, нпр. *ласта*, *врабац*, *сеница*, *голуб* били би кохипоними чији је хипероним *птица* (исто, 297).

личитих појмова и скупова, а притом да обогаћују речник и обнављају знање стечено из биологије.

3.6. Иако фонд зоолошких лексема не обилује примерима који би илустровани однос хомонимије, досадашњи примери који се користе у настави ове теме ипак би се могли освежити неким новим из наше грађе. Као пример хомографа могу да се издвоје парови *бравица* (женка брава) и *бравица* (деминутив од именице брава), док се као пример пуне хомонимије може навести *бикуља* (биковита крава) и *бикуља* (плетеница), односно као пример хомонимије која је настала тзв. распадом некадашње полисемне структуре⁸ може послужити пар *вук* (врста сисара из породице паса) и *вук* (ороз на пушци; алатка за навлачење обруча на бурад; бубањ).

4. Називи животиња у настави деминутива и аугментатива

4.1. Називима животиња могу се обогатити и проширити примери којима се обично објашњавају и илуструју различити лексички облици или лексичке варијанте различитих експресивних вредности. Под варијантама зоолошких лексема, са творбеног аспекта, подразумевамо деминутивне и аугментативне именице, а као зоониме са експресивном вредношћу издвајамо хипокористике. Зоолошке умањенице изводе се типичним суфиксима за деривацију деминутивних именица, као што су *-ић* (*коњић*, *медведић*, *овнић*, *мишић*), *-ица* (*жабица*, *кобилица*, *козица*, *овчица*, *змијица*, *пчелица*, *паткица*), *-анце/енце* (*псетање*, *јагњенце*, *магаренце*, *пиленце*), *-че* (*птиче*, *змијче*, *врапче*, *гушче*, *маче*, *голупче*, *лептирче*). Наведени примери указују на то да деминутиви изведени од животињских назива махом означавају младу животињу или младунче. Међутим, деминутиви типа *голубић*, *голупчић*, *лептирчић*, *мишић* и сл. могу се употребити и да би се њима изразила наклоност, позитивно осећање према саговорнику, што показује да деминутиви који примарно означавају 'младунче', 'младу јединку животиње', а затим и 'малу животињу по величини, тежини и сл.' тек у секундарном, изведеном значењу, када се односе на људе, добијају хипокористичко значење одобравања, нежности, пријатељства и сл. (Јовановић 2010: 43). Оваква лексичка вежбања која укључују зоонимске деминутиве погодна су за укључивање и творбених, фонолошких, морфолошких и других критеријума, па се од ученика може тражити: а) да направе деминутиве са суфиксима *-ић*, *-ица* или *-че*; б) да утврде ког су рода деминутиви на *-ић*, а ког на *-ица*; в) да напишу творбене моделе одређених деминутива (или само да издвоје творбене основе или суфиксе), нпр. *змијица* (змиј + *-ица*); *псетање* (псет + *-анце*); *голупче* (голуб + *-че*);⁹ г) да утврде који зооним може имати деминутив изведен двама

⁸ Ради се о диференцирању значења првобитно једне исте лексеми до њиховог потпуног раздвајања.

⁹ Код одређених примера у задацима овог типа може се од ученика тражити да уоче и гласовне промене до којих долази у творби тих именица (нпр. једначење по звучности у *голупче* и сл.).

различитим суфиксима (нпр. *змијица* и *змиче*, *голубић* и *голупче* и сл.); д) да одговоре какву функцију у говору имају деминутиви *голупчић*, *мишић* и сл. када се односе на особу (функцију умиљавања, нежности и сл.); ђ) да закључе код којих зоонима који су изведени суфиксом *-че* можемо приметити да је деминутивна функција неутралисана, тј. да такве речи више немају значење умањенице (као код именица *бравче*, *живинче*, *марвинче*, *свињче*, *паице* и сл.) (Јовановић 2010: 77). Посебан вид лексичког задатка у који бисмо истовремено укључили лексичко-семантичку анализу и обраду полисемије, подстичући ученике и на употребу речника српског језика, може садржати захтев да се образложе разлике у секундарним значењима која се развијају у појединим паровима зооним – њена умањеница, нпр. *жаба* – *жабица* (*жабица* има више секундарних значења која нису потврђена код лексеме *жаба*, нпр. 'игра са каменом који одскакује у води' или 'ракета која одскакује од земље'). Овакав задатак изискивао би коришћење речника, будући да би ученици морали упоређивати сва значења лексема које чине дати пар. У непосредну везу са деминутивима можемо довести хипокористике или речи одмиља. Ученици могу добити задатак да се сете што већег броја хипокористичних зоонима чија функција може бити тепање, умиљавање и сл. (нпр. *бубица*, *голубић*, *голупче*, *јагње*, *лане*, *маче*, *меда*, *зека*, *мишић*, *пиле*, *цица* итд.).

4.2. Аугментативи назива животиња изводе се најчешће суфиксом *-ина* и његовим варијантама (*-етина*, *-урина*, *-чина*, *-уљина*): *коњина*, *волина*, *магарчина*, *псина*, *вучина*, *ждрепчина*, *медведина*, *краветина*, *птичурина*, *змијурина*. У секундарним значењима зоонимских аугментатива запажа се значењска нијанса погрдности усмерена ка човеку. Ученицима се може задати да нађу аугментативе који у секундарној реализацији развијају значење грубе, глупе или припросте особе (нпр. *волина*, *медведина*, *кобилетина*, *краветина*, *мајмунчина* и сл.) или нечега што изазива презир, гађење, што је гнусно и непријатно (*птичурина*, *змијурина* и др.).¹⁰ Једна од лексичких вежби може бити да ученици нађу парове аугментатива одређених зоонима изведене различитим суфиксима, нпр. *крава* (*краветина* и *кравуљина*), *кобила* (*кобилетина* и *кобилчина*), *змија* (*змијурина* и *змијетина*). Са аугментативима можемо повезати речи субјективне оцене (пејоративе), односно оне зоониме који у секундарној реализацији развијају афективна значења искључиво експресивно-емотивне функције и који се користе у дискурсу повишене емотивне конотације (у свађама, псовкама, грубом и некултурном обраћању и сл.). Ученици могу покушати да наброје који се то називи животиња употребљавају са намером да се саговорник увреди, понизи, дискредитује (нпр. *крмача*, *кобила*, *цукела*, *мазгов*, *магарац*, *псето*).¹¹ Такође, од ученика се може тражити да објасне зашто се баш називи ових животиња користе у

¹⁰ Занимљиво би било приметити да изостају примери позитивних конотација (какви би били *другарчина* или *војничина*).

¹¹ Већина секундарних значења ових лексема означена је у речницима квалификатором негативне експресивности *погрд.*(но), којим се обележава лексика која има највећи степен негативне конотације и која се најуже може дефинисати као *увредљива*.

таквој врсти комуникације, односно шта условљава њихову изразито негативну конотацију (нпр. негативна колективна експресија српског народа према њима, негативне физичке особине, као што су спорост, лоша хигијена, величина, које се поистовећују са негативним особинама уопште и сл.).

5. Називи животиња у настави полисемије

5.1. Полисемија је један од основних механизма којима се лексички фонд једног језика проширује, али и богати значењска структура постојећих лексема. Зато се полисемији и лексичким механизмима којима се остварује вишезначност лексема, као што су метафора и метонимија, посвећује посебна пажња у настави лексикологије. За вежбе посвећене откривању вишезначности речи неопходно је припремити довољно језичке грађе и подстаћи ученике на истраживање (Николић 1999: 766). Примери из фонда зоолошких лексема могу бити изузетно корисни у овој наставној јединици с обзиром на то да су поједини зооними врло полисемантични и да захваљујући особинама појмова које именују (изглед, облик, кретање и сл., те онима које се односе на понашање), као и човековим поимањем и доживљајем тих особина (колективна експресија), отварају широко поље могућности за тумачење мотивација за настанак нових значења. Таква врста идентификовања веза¹² између изворних и циљних домена ученицима може помоћи да боље разумеју механизме функционисања полисемије и да размишљају о њој на креативан и подстицајан начин. Такође, поједини примери могу бити врло захвални за илустровање различитих тематских категорија на које се секундарна значења могу класификовати, с обзиром на то да покривају широк опсег појмова на које се у секундарној семантичкој реализацији односе, од материјалних реалија до човека одређених особина. Ученици могу добити задатак да значења одређене лексеме разврстају и класификују, али и да покушају да их употребе у различитим реченицама. Само на примеру лексеме *коњ* (али и *мачка*, *вук*, *кобила* и сл.) може се представити широка мрежа различитих тематских области на које се назив животиње преноси:

- *материјалне реалије* (назив за разне предмете који својим изгледом, наменом и сл. подсећају на коња – спорт. гимнастичарска справа чији је издужен труп, у који се могу уградити хватаљке, обложен кожом и постављен на четири ноге; покр. дрвени подметач са четири укрштене ноге који се користи за тестерисање дрва; штап за поштапање при ходању и сл.);
- *човек* (незграпан, глуп и ограничен човек);

¹² Као један од основних узрока за развој полисемије Р. Драгићевић наводи чињеницу да нас окружује знатно више предмета и појава него лексема за њих, а механизам функционисања објашњава логичком везом која се најпре успоставља између предмета који треба именовати с неким другим предметом који има засебан назив, а затим се назив предмета са именом преноси на предмет без имена (Драгићевић 2010: 130–131).

- *јединице мере* (коњска снага – јединица за мерење снаге мотора);
- *новчане јединице* (некадашња новчаница од 100 динара);
- *народне и децје игре* (штап, батина на којој се јаше, назив за такву игру и сл.);
- *анатомија, делови тела* (грудна, прсна кост).

5.2. Актуализовање приче о различитим тематским областима на које се секундарна значења зоонима могу класификовати пружа могућност за закључак да та значења могу покривати широке аспекте људске културе и живота (од народних игара до физиономије) и представља основу за разноврсније лексичко-семантичке задатке у којима би ученици тестирали своје познавање лексичког система, али и света који их окружује. На пример, може им се задати да наброје што више зоолошких лексема којима се назива неки предмет у свакодневной употреби (очекујемо одговоре типа: *миш* – компјутерски уређај,¹³ *змај* – децја играчка, *гуска* – ноћни суд, *скакавац* – врста ножа, *лептир* – врста машини, *буџица* – микрофон, *папагајке* – врста клешта, *лисице* – окови и сл.), што нас доводи и до задатка у ком треба да објасне по којим критеријумима су та нова значења образована (углавном је у питању пресликавање од изворног ка циљном домену по физичком изгледу животиње или неким дистинктивним особинама, као што је карактеристично кретање или боја). Задатак се може поставити и обрнутим редоследом, па се од ученика може захтевати да именују зооним чија се секундарна семантичка реализација образује захваљујући нпр. боји полазног појма (као у примеру пешачке *зебре*). Такође, од ученика се може тражити да нађу одговарајуће примере зоолошких назива за појединачне тематске групе – дечацима би могло да буде интересантно да идентификују што више назива за тематску групу аутомобила или возила (нпр. *мечка*, *буба*, *слон*, *ајкула*, *жаба*, *паук*, *гусеничар* и сл.), а необичне могу да буду и тематске групе које се односе на новчане јединице (*сом*, *коњ*), игре (*жабице*, *труле кобиле*, *магарац*), непријатне мисли (*бува*, *мушице*, *бубе*, *црви*) или спортски жаргон (*бубамара* – фудбалска лопта, *козлић* – гимнастичарска справа, *лептир*, *делфин* и *ласта* – појмови у пливању и сл.). Уочавање физичких сличности између два појма (изворног и циљног) довело би нас до дефиниције сликовних метафора. С друге стране, ако метонимију схватамо као употребу назива једног ентитета да се означи други ентитет који је са њим у некој логичкој вези, онда се као зоонимски примери који могу илустровати овај механизам могу узети они представљени везом животиња – производ од животиње (*пиле* – пилеће месо, *лисица* – крзно као допуна одећи, *јарац* – добош пресвучен јарећом кожом).

¹³ Треба скренути пажњу ученицима да је лексема *миш* добила ново значење (компјутерска компонента) семантичким позајмљивањем из енглеског језика и да се поменуто значење не осећа као производ семантичког позајмљивања управо због тога што се процес метафоричне мотивације (иако је изворно настао у енглеском језику) према изгледу и величини полазног појма сасвим добро пресликава и у српском језику. „Тако се посредством метафоре као језичког механизма у семантичкој структури вишезначне речи, односно физичке сличности предмета са изгледом животиње миш, и значење добијено семантичким калкирањем адаптира у полисемантичку структуру лексеми *миш*, као и значења добијена лексичко-семантичким начином образовања” (Јовановић 2014: 334).

5.3. Познато је да су називи животиња често полазна основа за именовање различитих (најчешће негативних) карактеристика људи, њиховог понашања, емоција и односа и да се зоонимским метафорама може представити широк дијапазон људских особина, од физичких до духовних, од позитивних до негативних. Ученицима се управо може задати задатак да наведу називе животиња којима се изражавају неке позитивне и пожељне људске особине (очекивали бисмо одговоре као што су: *лав* – храбар и неустрашив човек, *змај* – јунак, *пчелица* – вредна и марљива особа и сл.). Такође, задаци се могу поставити тако да ученици покушају да уоче који зоонимски називи одговарају следећим особинама: смањена интелигенција (нпр. *гуска*, *кокошка*, *коњ*, *крава*, *волина*, *сом*), лењост (нпр. *трут*, *паразит*, *лења буба*, *мрцина*), злоба (нпр. *куја*, *аспида*, *змија*, *шкорпија*, *курјак*, *ајкула*, *лисица*), кукавичлук (нпр. *зец*, *миш*, *пиле*, *кукавица*) и сл. Као вид додатних лексичких вежби ученицима се може задати да закључе које људске особине се метафорички представљају следећим зоонимима: *камелеон* (превртљивост), *црв* (бескичмењаштво и слаб карактер), *крпељ* (особа која живи на рачун другог), *папагај* (неко ко дуго и досадно прича). Могу им бити занимљива и жаргонски реализована значења која су у вези са занимањима, позицијама или статусима – *гуштер* (војник почетник), *горила* (телохранитељ), *кер* (полицајац), *пацов* (доушник), *кртица* (шпијун).

5.4. Зашто долази до овако разгранатих семантичких садржаја у оквиру зоолошких лексема које су нераскидиво повезане са различитим аспектима човековог живота? Ученици се дијалошким методом могу навести на одговор: животиње су интегрални део човековог света, он их узгаја за основне животне потребе, бива окружен њима, од неких му зависи живот, других се прибојава, митологизује их и табуизира. На тај начин је човек почео да доводи у везу појмове из своје околине са животињама.¹⁴

6. Називи животиња у настави фразеологије

6.1. Часови лексикологије могу укључити и обраду основних појмова о фразеологији и фразеолошким јединицама, које са називима животиња могу да послуже као примери за лакше и ефикасније образлагање различитих фразеолошких тема, с обзиром на то да се „питања из области фразеологије релативно често јављају у тестовима са такмичења и да је фразеологија језичка област која је запостављена и у уџбеничкој литератури и у наставној пракси” (Ђукић 2017: 234). У вези са структуром фразеологизама, помоћу зоонимских фразеологизама могу се представити синтагматске фразеолошке конструкције (нпр. *крокодилске сузе*, *медвеђа услуга*, *пасја врућина*, *црна овца*, *ситна риба*, *осиње гнездо*) или

¹⁴ Та особина која је потекла из периода када је човек живео више у руралним заједницама, задржала се и до данас када животињама именујемо новије предмете из свакодневног окружења, и то чинимо чак и према животињама које нам нису географски доступне и које нису карактеристичне за наше поднебље.

реченичне фразеолошке конструкције (*гледа као теле у шарена врата, обесити мачку о реп*). Од ученика се у задатку може захтевати да допишу одређени део фразеологизма, нпр.:

_____ сузе (= лажне сузе);
 _____ врућина (= велика врућина). (Ђукић 2017: 236)
 родити _____ (= учинити нешто тешко)

6.2. Посебан тип зоонимских фразеолошких јединица представљају поредбене фразеолошке конструкције (типа *брз као зец, спор као корњача, гладан као вук*), па се у оквиру ове теме може поставити следећа вежба:

Допуните изразе одговарајућим називом за животињу тако да добијете устаљена поређења:

гладан као _____ лењ као _____ дере се као _____
 бесан као _____ лаже као _____ умиљат као _____

6.3. Такође, посебно занимљива може бити тема о еквивалентности различитих фразеологизама из страних језика са онима које налазимо у српском језику. Тако ученици могу покушати да пронађу домаћи еквивалент следећим фразеологизмима који долазе из других језика, нпр.:

- латински: *разуме се као магарац у лиру* – српски: ? (*разуме се као магарац у кантар*);
- француски: *купити мачку у џепу* – српски: ? (*купити мачку у џаку*);
- енглески: *убити две птице једним каменом* – српски: ? (*убити две муве једним ударцем*).

6.4. Зоонимски фразеологизми могу бити подстицајни и за задатке чији је циљ откривање општег, глобалног значења фразеологизма, нпр. *први мачићи се у воду бацају* значи: **а.** прворођено дете увек је лошије васпитано од другог; **б.** први покушаји у неком послу обично су неуспешни; **в.** урадити неки посао површно, алкаво. Сличан третман могу добити и фразеологизми: *тресла се гора, родио се миш; не липти магаче до зелене траве; изводити бесне глисе; боље врабац у руци него голуб на грани* и сл.

7. Закључак

7.1. Да би се успешно припремила и извела вежба често је потребно да наставник проведе по неколико часова у тражењу, прикупљању и одабирању погодне језичке грађе и у припремању методичке поставке (Николић 1999: 769). Стога би постојање и активирање овакве базе лексичких примера у различитим наставним процесима помогло ученицима у савладавању најважнијих лексичких појава, појмова и односа, као и у овладавању стилским и лексичким могућностима српског језика, а наставницима пружио могућност да освеже и обогате часове лексикологије примерима који су илустративни, пријемљиви и занимљиви.

ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић 2003: Рајна Драгићевић, „Механизми настајања секундарних значења лексема”, *Српски језик*, VIII/1–2, Београд, 221–231.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника.

Ђукић 2017: Маријана Ђукић, „Фразеологија у тестовима из српског језика са такмичења за средњу школу”, *Књижевност и језик*, LXIV/1–2, Београд, 233–246.

Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Монографије 9, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Јовановић 2014: Владан Јовановић, „Семантички калкови у структури вишезначних речи”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/1, Београд, 329–342.

Клајн, Шипка 2007: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Николић 1999: Милија Николић, *Методика српског језика и књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства.

Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, (I–III Матица српска – Матица хрватска, IV–VI Матица српска), Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, т. I–XIX, Београд: Институт за српски језик, од 1959. године.

РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Штасни 2014: Гордана Штасни, „Лична имена по вуку”, *Књижевност и језик*, LXI/3–4, Београд, 249–264.

Шћепановић 1997: Михаило Шћепановић, „Ономастичке категорије и српска ономастичка терминологија”, *Књижевност и језик*, XLV/2–3, Београд, 65–69.

Slobodan B. Novokmet

THE USE OF ANIMAL NOMENCLATURE IN SERBIAN
LEXICOLOGY TEACHING

Summary

The subject of our paper is proposal of active inclusion of animal nomenclature in various Serbian lexicology lessons in primary school and high school. Our proposal includes active use of lexemes denoting animals in units like synonyms, antonyms, polysemy, homonym and phraseology. The aim of our proposal is to include dictionaries into lexicology teaching in Serbian schools, to encourage students for independent learning and language research and to expand their knowledge of lexical potentials of the Serbian language.

Key words: animal nomenclature, lexicology, dictionaries of Serbian language.